

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

XI.

RUDABÁNYA
2011

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

XI.

**RUDABÁNYA
2011**

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK XI. (VI. évf. 1.) sz.

E számunk munkatársai:

Dr. Dobos Irma geológus (Budapest);
Hadobás Sándor múzeumigazgató (B.-A.-Z. Megyei Bányászattörténeti Múzeum, Rudabánya); **Nagy Péter** történész (Ózd);
Szemán Attila történész-régész, főmuzeológus (Központi Bányászati Múzeum, Sopron); **Tóth Álmos** nyug. főgeológus, a Magyarhoni Földtani Társulat Tudománytörténeti Szakosztályának elnöke (Budapest).

Szerkesztő:

HADOBÁS SÁNDOR

A címlapon:

A Magyar Bányamunkások XIV. Kongresszusa alkalmából készült díszszekendő, 1948. (A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum gyűjteményéből. Hadobás Sándor felvétele.)

A hátsó borítón:

A szepesremetei (ma Mníšek nad Hnilcom, egykor németül Einsiedel) róm. kat. templom, tornyának csúcsán, a kereszt alatt bányász-szimbólummal. Középkori eredetű, 1810-ben barokk-klasszicista stílusban átépítették. Tornya 17. századi. (Hadobás Sándor felvétele.)

ISSN 1788-0939

Közreadja az

ÉRC- ÉS ÁSVÁNYBÁNYÁSZATI MÚZEUM ALAPÍTVÁNY

a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum és a Bányászattörténeti Kutatások Alapítvány közreműködésével

A szerkesztőség címe:

3733 Rudabánya, Petőfi u. 24. – e-mail: tadibe@gmail.com

Felelős kiadó: Boza István, az ÉÁBM Alapítvány Kuratóriumának elnöke. – Nyomda: Z-Press Kiadó és Nyomda Kft., Miskolc.

Felelős vezető: Kása Béla

Georgius Wernher Magyarország csodálatos vizeiről

DR. DOBOS IRMA

A reneszánsz évszázadainak nagyszerűségei között a *Kárpát-medencében* is itt-ott felcsillan kiemelkedő alkotás, amely nem csak hazánkban, hanem a művelt nyugaton is elismerést szerzett. Ezek közé tartozik *Wernher György* (latinosan *Georgius Wernherus*) forrásokkal és fürdőkkel foglalkozó munkája, amely először 462 évvel ezelőtt, 1549-ben *Bázelben*, majd nem sokkal ezután, 1551-ben *Bécsben* klasszicizáló *epistola* formában jelent meg. Munkáját *Herberstein Zsigmond* báró (1486–1557) ösztönzésére állította össze, aki *I. Ferdinánd* német-római császár és *I. Miksa* magyar király nagy műveltségű tanácsosa és diplomatája (Čelko 1982). Nem csak érdeklődött a földrajz, a néprajz és a természettudományok iránt, hanem értékes munkáit ki is adta. Diplomáciai küldetésben járt *Dániában*, *Svájceban*, *Hollandiában*, *Franciaországban*, *Spanyolországban*, *Lengyelországban*, *Oroszországban* és *Magyarországra* kétszer is eljött. Fő műve történeti, geográfiai és néprajzi jellegű adatokat, leírásokat tartalmaz, amely erről az időszakról forrásértékű munka. Az 1577-ben *Antwerpenben* kiadott műve mellékletét képezte *Wernher De admirandis Hungariae* c. munkája, de ezután még többszöri kiadást is megért. *Kölnben* 1563-ban, 1591-ben és 1595-ben, *Frankfurtban* pedig 1600-ban jelent meg.

Wernher műve népszerű volt ebben az időben, mivel jelentős földrajzi és gyógyászati leírást tartalmazott. A 14–16. századi reneszánsz műveltség egyik alapját képezte az ilyen jellegű ismeret, annál is inkább mivel latinul jelent meg, így a nyelvet ismerők részére kitűnő olvasmány volt.

Az életút és a mű dícsérete

Wernher György Paskoviában (Szilézia, ma Lengyelország) született 1497 körül. A krakkói egyetemre *Boroszló* püspöke, *Thurzó János* küldte, ahol irodalmat *Eck Bálinttól* tanult, s 1519-ben az *Artes Liberales* babérkoszorúsa lett, majd *Herberstein* vette pártfogásba és barátságával tüntette ki. Tanítóként működött *Kassán* és *Eperjesen*, ezután az ország főtanácsosa, majd *Sóvár* és később *Szepes* várának kapitánya, a vidék főispánja lett. Amikor a sárosi vár kapitánya, akkor a szepesi kamarának is igazgatója, ahol később, 1686 után itt intézték a *Felvidék* pénz- és bányaujveit.

A *Felvidék* forrásairól *Wernher* tájékoztatta *Herbersteint*, aki viszont a budai melegforrásokat ismerte meg akkor, amikor *II. Lajos királynál* járt *Budán*, és hallott a galgóci hévforrásokról is. Kérte *Wernhert*, hogy írja le ezeket a forrásokat, hogy meg lehessen őket ismerni. Ezek után állította össze *De admirandis Hungariae aquis...* című munkáját, amely természetesen csak részben mutathatta be az ország ásvány- és gyógyvizeit. Elsősorban a felvidéki előfordulásokat tárgyalja, s az akkor már régen ismert dunántúli, dél-magyarországi és erdélyi források jóformán teljesen kimaradtak az ismertetésből.

A kor szokásai szerint a mű elejére üdvözlő, ajánló verssorokat írt *Joannes Ludovicus Brassicanus* bécsi egyetemi tanár és *Sigismundus Torda Gellous* (*Gyalui Torda Zsigmond*) eperjesi rektor. Egyébként *Wernher* is verselt és igen sok költeménye és epigrammája jelent meg *Krakkóban* 1544-ben *A Magyarország gyásza* című kiadványban. Összegyűjtött versei és iratai a wittenbergi könyvtárból lassan eltűntek. Leányát, *Sabinát* (+1543) *Tectander* (*Zimmermann József*) krakkói orvos jegyezte el, aki *Izabella királyné* orvosaként jött *Magyarországra*. *Wernher* 1567-ben halt meg, és *Eperjesen* temették el leánya és felesége, *Zsófia* mellé.

Torda Gellous Zsigmond levele jól jellemezte *Herberstein Zsigmondot*. A sok elismerő mondat után talán a legjobban a következőkben fogalmazta meg: „*Tanítsa érényeidet komoly életmódot, ritka állhatatosságod, feddhetetlenséged, csendes békességed, mértéktartásod, őszinteséged és szelídséged, valamint józanságod.*” Vázolta az igazságosságát, magas szintű tudását, és a durva embe-

rek megszelídítését, amiért a király maga mellé rendelte. Mindemellett részletezte az orosz földről írott munkájának nagyszerűségét. Nem felejtkezett el *Wernherről* sem, aki hozzá hasonlóan tiszteli, nagyra becsüli és barátjának tekinti e levél címzettjét.

1. ábra. *Herberstein Zsigmond 1526-ban.*

Brassicanus János Lajos bécsi egyetemi tanár *Wernher Györgynek* küldött levelet. Nagy elismeréssel nyilatkozik a megjelent forrásokról írott munkáról. Részletezi az egyes forrásoknál tapasztaltakat, amelyek mind alátámasztják a szerző nagyszerű megfigyeléseit és leírásait. Kifejezte óhaját, hogy mivel az ország más részein is lehet nagyon kiváló forrásokat találni, jó lenne, ha azokat is leírná *Wernher*. Említi *Budát*, *Galgócot* és még egyéb, már eddig is-

mertetett külföldi forrásokot is, mert azokat ilyen leírás után most már könnyen fel lehet ismerni. Befejezésül közli, hogy minden erejével azon lesz, hogy tovább folytassa *Wernher* ezt a munkát.

A budai források és a török szokások

Könyvét *Wernher Herberstein Zsigmondnak* ajánlja, és az ő parancsára írja le a szepességi forrásokat. Megmagyarázza, hogy *Pannónia* alatt mindazt a területet érti, amelyet magyarok laktak és a *Szarmát-hegység* – amit újabban *Kárpátoknak* neveznek – határolja. Említi a jászokat, *Erdélyben* a székelyeket, de ezen a művelt területen németek is vannak ugyan, de a magyarok uralják. Sok a bányaváros *Szepes megyében*, és még sok más vármegyében.

A forrásokról azt írja, hogy ilyenek, mint *Magyarországon*, alig fordulnak elő más országban. Beszámolóját először a budai hévizekkel kezdi, és úgy ítéli meg, hogy ezek helyét joggal tették meg királyi székhelyül. A források egy része kellemes hőmérséklete miatt alkalmas fürdésre, ilyenek a királyiak a palota szomszédságában, mások viszont olyan forró vizet ontanak, hogy azokat pedig kórháziaknak nevezik, mivel hűtés nélkül alkalmatlanok a fürdésre. Némelyik olyan forró, hogy a beledobott tojás megfő. A fürdőben a meleg mellett hideg forrás is található, s ezzel rögtön le lehet hűteni a meleget. Ha a *Dunától* indulunk el, akkor előbb csaknem hűvös, majd langyos, és minél tovább haladunk, annál inkább melegebb, jóformán kibírhatatlan lesz. Szerinte a források hőmérsékletét csökkentő víz valószínűleg a *Dunából* ömlik bele a forrásba. Nem kerülték el figyelmét a *Duna* medrében „felbugyogó” hévizek, a szökevényforrások sem.

Ezeket a meleg forrásokat „*thermáknak*” nevezi, amelyek részben a város felett, részben a város alatt találhatóak (*Felhevíz*, *Alhevíz*). Leírásából megtudjuk, hogy a törökök nagyon kedvelték a fürdést és tovább fejlesztették a fürdőket és mindkettő mellé *Mahometh (Mohamed) basa*, akit a vezér az elfoglalt ország kormányzójának nevezett ki, otthonokat, rendházakat építtetett a dervisek számára. *Felhevízen* a dombon még szenthelyet is kijelölt a rend

egyik tagja emlékére annak életében, akit mint valami „istenséget” tiszteltek a törökök, halála után azután ott temették el. Ez minden bizonnyal *Gül Baba* türbéje (sírkápolnája) a *Rózsadombon*, mert csak ezzel lehet azonosítani a leírást.

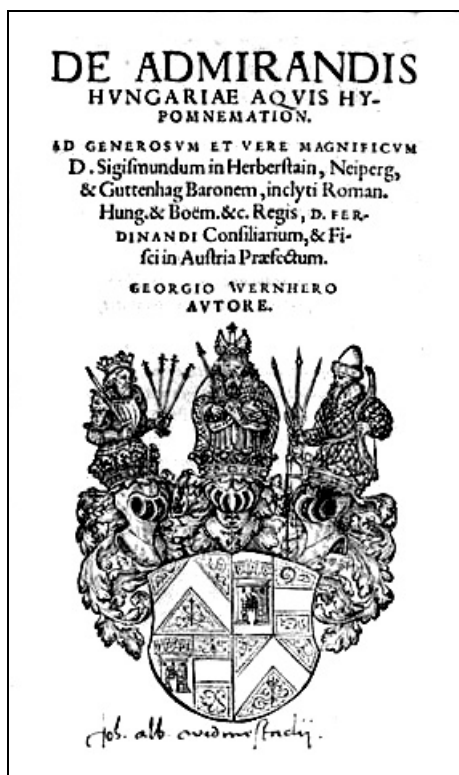
A dervisek olyanok, mint a mi szerzeteseink, akik koldulásból élnek, és a vallásuk tanítása szerint sanyargatják testüket, tüzes vassal sebhelyeket égetnek belé, mások éles ollóval belevágnak, ismét mások mindkét módszert alkalmazzák. Mindezt azért teszik, hogy szentebbeknek látsszanak. A ruházatban is megmutatkozik a vallásosságra való törekvés és vannak, akik fehér bokáig érő vászonruhát viselnek, lábbelit hordanak, és fedett fővel járnak, mások viszont mezítláb és fedetlen fővel, testüket két bárány vagy kecskebőr fedi, előlről és hátulról lóg le vállukról. Olyanok is vannak, akik csak testük szeméremrészeit takarják be. Ők az indiai jógikhoz hasonlítanak.

A törökök azért is nagyon kedvelték különösen a folyóvizet, mert nem csak a szennyeződést mosták le magukról, hanem naponta többször is mosdottak, hogy bűneiktől megszabaduljanak. Ezt a szokást minden bizonnyal más nemzetől vették át, mert például a rómaiaknál is szokás volt, amit *Aeneas* is megénekelte művében. A törökök a templom bejáratánál vizet is tartanak azért, mert senki nem léphet be oda mosdatlanul. A nyilvános fürdőket sem vetették meg, és *Szulejmán* is építtetett, főként *Budán* több fürdőházat, a kalocsai érsek hajdani palotájában pedig gondoskodott saját fürdőjéről. A templomi márványlapokat is beépítették, megtisztítva a rajtuk levő képektől. Ide a vizet földalatti csatornán a *Dunából* nyomták fel arra a szintre, ahol fel akarták használni.

Mahometh basa a hőforrások mellé derviskolostorokat építtetett, hogy így vonzóbbá tegye a forrásokat és a fürdőket. A hőforrásaikról híres helyek között főleg az olasz, a német, a görög forrásokat és helységeket sorolja fel *Wernher*. Szerinte a budaiak valahogy nem szereztek hírnevet, pedig egészen különleges helye ez *Európának* a fekvését, éghajlatát, talaját tekintve, nem beszélve arról, hogy jelentős védelmet biztosított más népek részére. A pesti oldalon is említ forrásokat, ezek valószínűleg a margitszigetiek és a fürdőszigetiek voltak.

A felvidéki „thermák”

Buda után ekkor valóban *Esztergom* volt a legjelentősebb helység az országban, annál is inkább, mivel itt volt az érsek székhelye. Egy toronyba zárt melegforrást említ *Wernher*, ahová a várból egy meredek lépcsőn lehet lejutni, s ez olyan bővizű, hogy régen malomkővet hajtott, most pedig dobhoz hasonló szivattyúgépet hajt, amellyel a *Duna* vizét földalatti csatornán keresztül a toronyba szivattyúzzák, és a várba vezetik. A másik forrás még bővebb vizű, és egy halastavat táplál, vize elegendő 3–4 malomkő hajtására.

2. ábra. Wernher *De admirandis Hungariae aquis...* című könyvének címlapja.

A *Vág* mellett a *Thurzó* család birtokán *Pöstyén* hévizeiről nagyon híres lett. Azért is különlegesek ezek a források, mert nem csak gyógyhatásuk van, hanem érdekes módon jelentkeznek. Ez annak a következménye, hogy a forrásokat ekkor még nem foglalták, s a *Vág* áradásakor a források is a parttól távolabb léptek ki a felszínre, ellenkező esetben pedig jóval közelebb kerültek a parthoz. Emiatt azután a fürdőzők állandóan vándoroltak és újabb és újabb gödröket ástak a forrás körül. A nagy hőmérsékletű forrásvizet a folyó vizéből hűtötték.

Trencsénteplicet csak *Trencsén* néven említi a kiadvány, s igen röviden csak annyit ír róla, hogy igen keresett az üdülőhely a kellemes meleg, tiszta forrásvíze miatt. Ez érthető is, hiszen az *Illésházyak* csak jóval később, 1594-ben építettek itt fürdőt. A *Thurzók* közül *Elek* a bajmóci forrásokat már négyzetes kövekből gyűjtőmedencébe vezette, és a kövek részben lépcsőként, részben ülőhelyként szolgáltak. A mérsékeltabb és melegebb vizet pedig ketéosztja a kőből készült válaszfal. Az előbbit az előkelőség részére, az utóbbit a nép részére tartották fenn.

Körmöcbánya nem túl meleg *stubnyai* forrásai egy szigeten fakadnak, s azokat a hegyről lefutó patak veszi körbe. *Selme-* és *Körmöcbánya* között ugyancsak több melegforrás olyan kőzetből lép a felszínre, hogy az a fürdőzők feje felett árnyékot és tetőt képez. A *Plinius* által említett gyógyiszapot itt, a források eredeténél különösen a „*fekélyesek használják*”. A *selmebányai Rózsika-forrás* meleg vize a csatornákat és az ülőhelyeket vastag kéreggel vonja be. Ez a jelenkori kőzetképződés (travertino) első megfigyelése és leírása.

Liptó megyében a *Vág* eredete közelében, a *Keresztelő Szent János* falu melletti langyos forrást főleg a bőrbetegségben szenvedők keresik fel. Ez a terület a *Kárpátok* legmagasabb részét képezi, ahol örök hó borítja a csúcsokat. Itt a hegység elnevezésére több változatot találunk. A szlovákok *Tatrinak*, a magyarok *Tarczalnak* nevezik, *Wernher* pedig legszívesebben *Szarmatnak* nevezné. Ehhez kapcsolódik a *Szepesség*, ahol azután olyan forrásokat lehet találni, amelyek megmarják a vasat, kövesednek, és ha isszák, akkor halálosak. Erről a területről, amelyet talán a legjobban ismert és kedvelt, egy külön munkájában valamivel részletesebben is beszámol 1551-ben.

Erdélyből csak a kevésbé forró Várad (Nagy-) melletti Szent László-forrást említi Wernher, amelynek igen kellemes és mérsékelt hőmérsékletű, tiszta és átlátszó vize van. Úgy gondolja, hogy talán azért nevezik a forrást Szent Lászlónak, mert itt fürdött, vagy azért, mert róla nevezték el az egyházat, amelyet mind ő, mind Zsigmond király bőkezűen megajándékozott.

Rézkiválasztó, kőképző és mérgező források

A Szepesség ismertetése Szomolnokkal kezdődik, ahol egykor ércet bányásztak és úgy termelik a vizet, mint Esztergomban. A szivattyút a felülről ráömlő víz forgatja és a kiömlő vizet csatornák fogják fel és a földbe ásott medencékbe vasat, vastárgyakat tesznek, s ezek rövid időn belül megsemmisülnek, s ami visszamarad, az a réz. Ezt azután kemencében összeolvasztják, s ugyanúgy felhasználható, mint az ércből előállított réz. Ezt a folyamatot a piritnek tulajdonítják, mert abból esővíz hatására vitriol (kénsav) képződik. A felaprózott piritet a bányákban is hasznosítják úgy, hogy ezzel behintik a talpfákat, s ezek a víz hatására szétesnek, vitriol keletkezik belőlük, s megkeményedés után lefejtik, összegyűjtik, és forró vizet engednek rájuk és forrás után besűrűsödik, s végül faládákba vezetik, ahol a bedugott vesszőkön kiválik a réz.

A rézkiválasztásnak ezt a módját a spanyolországi Rio Tintóban csak az 1670 óta művelt bányában alkalmazták, így nálunk jóval korábban végezték ezzel a módszerrel a réznyerést. A kémiai folyamatban nem a víznek, hanem az 1947-ben felfedezett *Thiobacillus ferrooxidans*nak van meghatározó szerepe.

A kőképző forrásokat a tapasztalatok szerint ugyanolyan gyakran látogatják az emberek, mint a hévforrásokat. Van olyan is, ahol a németek a valóságos halastavat alkotó patak csobogásáról nevezték el a falut (*Rauschenpach*). Az igen nagy hozamú forrás a belédobott fát úgy bevonja „kőzettel”, mintha kérge lenne. Hasonló nagyon forró vizű forrás fakad Szt. Andrásfalván, Szepesvár közelében, a Szt. Márton templom mellett, s a felszín alatt és felett is ilyen jellegű kőzet képződik. A lakosság a kibányászott anyagot mész helyett, míg a felszíni kőzetet építkezésre használja, s ez utób-

biról úgy mondják, hogy vízből épült házban laknak. A várhoz közeli barlangban nyáron a forrásvíz befagy, s ezért innen visznek jeget italok hűtéséhez. *Nógrád megyében a füleki vár* melletti barlang leírása téves, s ezt először *Bél Mátyás* közölte munkájában. A *Szepes* fölé emelkedő *Szarmát-hegy* lábánál és a sárosi várral szemben két forrás fakad, és ebben a várban *Wernher* a kapitány. A szóbeszéd szerint az egyik forrás csak a madarakat öli meg, míg a másik kettő egyéb élőlényekre is ártalmas. Ezért is nagyon szigorúan őrzik, nehogy bárki is hozzáférjen. Majdnem *Eperjes* határában sisakvirág nő egy másik forrásnál, amelynek a nedve ugyancsak *mérgező*. Ez a forrás az itteniek szerint olyan tulajdonságú, hogy a növekvő *Holddal* gyarapszik, a fogyó *Holddal* csökken a vízhozama, úgyhogy újhholdkor teljesen elapad. *Plinius* szerint ugyanis olyanok a források, amilyen a föld, amelyen keresztül folynak a vizek és a növények nedvei, amelyeket áztatnak. (Mindен bizonyos az az első megállapítás a *kőzet és a víz* kölcsönhatásának).

A savanyúvízű forrásokról az a véleménye *Wernhernek*, hogy ebből keveset ismer *Magyarországon*, pedig ha megismerte volna a *Székelyföld* forrásait egészen más lett volna a véleménye. Egy keveset azért bemutatott, így *Zólyom megyében* az ugyanilyen nevű vár mellett az egyik, a másik pedig a *Királyhegynél* található, s mindkettő a lépbajosok gyógyítására kiváló hatású. Halálos gőzű barlangról is van tudomása, amely minden élőlényre mérgező. A *Szarmát források* alatti savanyúvizet viszont még az egészségesek is nagyon kedvelik. A *Beszterce[bánya]* (németül *Neusohl*) melletti jelentős bányákat királyiaknak hívják, mivel bennük a király költségén folyik a munka és a kis csatorna zöld vizet ad, majd leülepedés után aranytartalmú iszapot nyernek belőle.

Az ízét változtató források közül *Bars megyében*, nem messze *Léva* várától lehet ilyet találni. Abban az esetben, ha nyitott edényben viszik el a forrástól a vizet, és közben elveszíti ízét, egyértelműen annak a következménye, hogy szénsavmentes lesz, de ezt akkor még nem igen tudták. Olyan savanyúvíz-forrás is van a közelében, amelyből a kiömlés helyén kőzet képződik, és ha ez már olyan magas, hogy tovább nem tud folyni, akkor megváltoztatja folyásirányát, így egy körforgást végez a forrás.

Sósforrások Eperjestől Erdélyig

A sósforrásoknak *Eperjes* határában, olyan nagy a sótartalmuk és csípősségük (szénsavtartalmuk), hogy sót is főznek belőlük, és étel készítéséhez kiválóan alkalmas. Innen kapta *Sóvár* a nevét, amit *Salizburgnak* is neveznek. Az egykori vár ugyancsak *Wernher* kapitánysága alá tartozott, de rombadőlt. A só kiaknázását, kutatását a királyi intézkedések gátolták, nehogy a nagyobb termelés következtében a só ára csökkenjen.

Természetes sóelőfordulásokat lehet találni *Máramarosban*, *Erdélyben* sótavakat, s némelyikben még halak is élnek. Az átlátszó sókristályokat itt drágakőnek hívják. A só keletkezéséről tudományos magyarázatot nem tud adni, inkább a népi megnyilatkozásokra hagyatkozik, bár azokat nem igen fogadja el. Ilyen formában tulajdonképpen bizonyos tekintetben néprajzi kutatást is végzett *Wernher*. A székelyek szántás-vetés közben sokszor sóra bukkannak, s ilyenkor csak annyit vehetnek el belőle, amennyi saját szükségletükhöz elegendő.

A lengyel sóról úgy vélekedik, hogy hasonlít a magyarhoz, de nem olyan tiszta, és sokkal mélyebben található, gyakran hatalmas földtömegek szakítják meg folytonosságát. *Erdélyben* néhol a felszínen is előfordul, így nem messze *Tordától*, a *Maros* partján.

A források táplálta folyók és tavak

A sok meleg gyógyforráson kívül számos hidegvízű is található az országban, ilyen a két szepesi kőképző forrás is. Akkor *Kassa* közelében a *Miszlóka* melletti forrást sokan dicsérték és látogatták. Az ott található kőzetet felmelegítették, és beletéve a forrásvízbe, alkalmas lett a fürdésre. *Wernher* úgy gondolja, hogy inkább a kőzetnek lehet tulajdonítani a víz gyógyerejét, nem a forrásnak. Felmerül a kérdés, hogy honnan ered a források gyógyereje, miért gyógyít az egyik ilyen, a másik amolyan betegséget, mitől van közöttük annyi sokféle eltérés hőfok, íz, illat tekintetében, miért marja meg a vasat az egyik és miért képez követ a másik. *Georgius Agricola A földből kifolyó dolgok természete* című munkájában

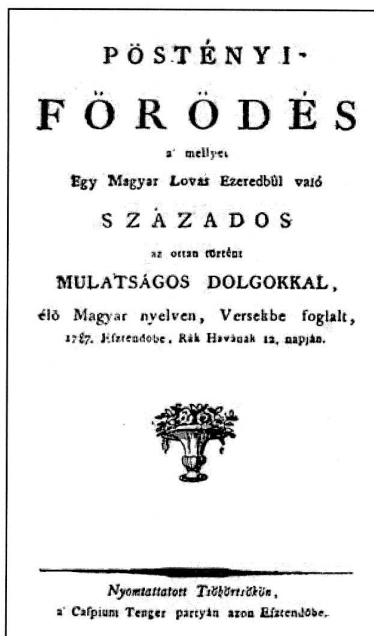
ígéri, hogy nyilvánosságra hozza ismereteit a gyógyforrásokról, így előfordulhat, hogy a feltett kérdésre választ is lehet kapni. *Wernher* ezekkel nem kívánt foglalkozni, ő csak eleget akart tenni a jóságos *Zsigmond báró* kívánságának, amit ő mindig parancsnak tekintett. Ezzel az utolsó fejezettel tulajdonképpen befejezte a forrásokról ismertetését, és néhány mondatban méltatta *Herberstein* oroszországi munkáját, amelyet olyan értékesnek tekintett, hogy abból mindenki a nép szokásait, vallását teljesen megismerheti. Találunk utalást a *magyar* népnév eredetének meghatározására is, bár ebben egyértelmű állásfoglalás akkor nem történt.

Az ország folyóinak vizsgálatakor *Wernher* leginkább az erdélyi aranytartalmúakat emeli ki. Beszél a folyók hajózhatóságáról, halakban való gazdagságáról. E részt követően felsorakoztatja a rómaiakat és a görögöket (*Plinius, Homérosz, Vitruvius*), akik sokat foglalkoztak a forrásokkal, de ismételten *Agricolára* hivatkozik, mivel ő ismeri a latin és a görög szerzők munkáit, és eddigi műveiből tőle mindent meg lehet tudni.

Befejezésül a krajnai *zirknitzi* tóról ír, amiről tulajdonképpen a báró elbeszéléséből tudott, aki elmondta, hogy ez olyan tó, amely ősztől kezdve feltöltődik, de a nyár közeledtével kiszárad. Ez annak a következménye, hogy a patakok vize csökken, sőt teljesen megszűnik, másutt pedig a földalatti járatokban tűnnek el. Hasonló jellegű a tiroli *Alpok* között, *Favarias* mellett a *psevetisi* hévíz, amely októberben majdnem kiszárad, májusban pedig visszatér a vize. Ennél is híresebb a svájci forrás, amely augusztusban, amikor a hó már esik, kiszárad. Júniusban azután előbukkan, de csak napjában kétszer: reggel és este, majd ismét eltűnik. Ez a hegyet, ahol a forrás fakad, *Engstlenek* nevezik, és a helyet *Aargaunak* hívják. Végül ismételten *Herbersteinhez* intéz néhány mondatot, s abban kéri megértését, hogy kevés szabadidejében csak ilyen szerény munkát tudott összeállítani, bár jóval többet szeretett volna átadni.

Irodalom

- DOBOS Irma, 2009: Wernher György bemutatja Magyarország csodálatos vizeit. = *Ásványvíz, Üdítőital, Gyümölcslé*, 10. 14-16. p.
- ERDŐSI Laura, 1963: Wernher: De Admirandis Hungariae Aquis Hypomnematum. = *Comm. Hist. Artis Med.*, 29. 103-146. p. (A szerző ismertetése és a mű teljes fordítása az 1595. évi kölni kiadás alapján).
- ČELKO, E. 1982: Zigmund Herberstein (1486-1557). (Balneohistoria Slovaca 19.) = *Balneologicky spravodaj*, Piešťany, 134-141. p.
- WERNHERUS, G., 1551: Hypomnematum de Aquis in Scepusio Admirandis. (Szlovák fordítás: A. Rebro, 1980.) Bécs, 7 p.

A régi magyar fürdőkultúra irodalmi emléke a rudabányai születésű gróf Gvadányi József (1725-1801) *Pöstényi fürödés...* című verses műve (1787).